

II. Доктринальний розвиток наукової спадщини Володимира Сташиса

Олександр Бантишев

кандидат юридичних наук, професор,
полковник у відставці,
Національна академія Служби безпеки України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9206-7701>
bantysheva@gmail.com

Олександра Бантишева

кандидатка юридичних наук,
членкиня Спілки журналістів України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5492-751X>
bantysheva@gmail.com

УДК 343.6:316.647.8

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАУКОВОГО СПАДКУ АКАДЕМІКА ВОЛОДИМИРА СТАШИСА ТА ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. У статті аналізуються види покарань і кримінальні правопорушення проти життя особи в умовах війни. Розглядається застосування покарань за положеннями Кримінального кодексу України та значення правильної кваліфікації діянь. Окремо досліджуються поняття віктимності та “винної віктимності” з правової та моральної точок зору. Автори відзначають недоліки законодавства та наголошують на необхідності удосконалення механізмів захисту життя особи.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі системи та видів покарань і кримінальних правопорушень проти життя особи, а також у визначенні можливих шляхів удосконалення положень відповідних статей Кримінального кодексу України.

Обстоюється позиція щодо необхідності комплексного аналізу системи та видів покарань і кримінальних правопорушень проти життя особи з урахуванням сучасних умов воєнного конфлікту. Встановлено, що віктимність, тобто підвищена схильність особи стати жертвою злочину, має суттєвий вплив на кваліфікацію кримінальних правопорушень, а поняття “винної віктимності” потребує врахування з правових і моральних позицій.

Доводиться, що чинне кримінальне законодавство України потребує уточнення щодо обставин, які обтяжують покарання, і обставин, які пом'якшують відповідальність, а також

визначення додаткових підстав кваліфікації злочинів, зокрема умисних убивств зі специфічними мотивами чи способами вчинення. Стверджується, що сучасні злочини проти життя, вчинені під час агресії РФ, слід розглядати як воєнні кримінальні правопорушення без строків давності.

Обґрунтовується необхідність урахування віктимної поведінки потерпілого як обставини, яка пом'якшує відповідальність, а також удосконалення норм щодо готування до злочину та замаху, що дає змогу ефективно захищати життя та здоров'я громадян у складних суспільно-політичних умовах.

Установлено, що вдосконалення Кримінального кодексу України має охоплювати розширення критеріїв віктимності, чітке визначення об'єктивних і суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень проти життя, а також механізми адекватного покарання за дії, що загрожують національній безпеці.

Стверджується, що застосування комплексного підходу, який поєднує юридичні, соціальні та психологічні аспекти, сприятиме справедливому правосуддю, підвищенню ефективності захисту прав людини та адаптації кримінального права до сучасних викликів.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти життя; система покарань; Кримінальний кодекс України; віктимність; винна віктимність; кваліфікація злочинів; кримінальна відповідальність; замах і готування до злочину; удосконалення кримінального законодавства; національна безпека; захист життя особи.

У статті здійснюється комплексний юридичний аналіз системи і видів покарань, а також кримінальних правопорушень проти життя особи в умовах війни. Особлива увага приділяється питанням застосування покарань відповідно до положень Кримінального кодексу України (далі – КК України)¹. Автори докладно досліджують склади кримінальних правопорушень, що містяться у розділі другому Особливої частини КК України, підкреслюючи значення правильної кваліфікації діянь для забезпечення справедливого призначення покарання. Розглядається поняття віктимності (від лат. *Victima* – жертва) як підвищеної ймовірності стати потерпілим від кримінального правопорушення, що є характерною рисою кримінальних правопорушень, які аналізуються. Особливо акцентується на феномені “винної віктимності”, який проявляється у негативній поведінці потенційної жертви, що сприяє вчиненню кримінального правопорушення, з огляду на правові та моральні аспекти. Особливістю дослідження є розгляд складів кримінальних правопорушень у нестандартному порядку: від об'єктивної сторони до суб'єкта, суб'єктивної сторони та об'єкта. Крім того, автори звертають увагу на існуючі недоліки чинного кримінального законодавства України, а також окремих статей і норм КК України, що потребують удосконалення. Стаття спрямована на комплексне осмислення проблем кримінально-правового регулювання захисту життя особи в умовах воєнного конфлікту та підкреслює необхідність удосконалення правових механізмів у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що питання правового регулювання покарань у контексті воєнного стану стає предметом активно обговорення серед науковців (В. Борисов, В. Грищук, О. Грудзур, Н. Ма-

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 27.11.2025).

ковецька, А. Савченко, В. Тихий, Є. Фесенко та ін.). У ряді робіт започатковано методологічні підходи до оцінки ефективності кримінально-правових засобів захисту життя особи, а також запропоновано шляхи вдосконалення відповідних норм українського законодавства.

Метою дослідження є аналіз системи і видів покарань і кримінальних правопорушень проти життя особи, а також визначення подальшого можливого вдосконалення змісту відповідних статей КК України.

У підручнику, що був підготовлений на основі КК України 2001 р., досягнень науки кримінального права з урахуванням судової практики академіком Володимиром Сташисом, розглянуті питання про систему й види покарань та проти життя особи. Академік В. Сташис слушно відзначив, що під системою покарань розуміють установлений кримінальним законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік покарань, розташований у певному порядку за ступенем їх суворості².

Вичерпний перелік покарань наведений у ст. 51 КК України, в якому вони розташовані починаючи від менш суворого до більш суворого. Слід мати на увазі, що покаранню підлягає будь-яка осудна або обмежено осудна особа, що вчинила передбачене кримінальним законом кримінальне правопорушення та на момент його вчинення досягла віку кримінальної відповідальності (14 або 16 років). Вік кримінальної відповідальності встановлений ст. 22 "Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність" КК України, частина перша якої встановила, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років. У ч. 2 цієї статті наведено перелік кримінальних правопорушень, за які підлягають відповідальності особи, що вчинили кримінальні правопорушення у віці від 14 до 16 років. Цей перелік доволі широкий, тому для зручності користування його доцільно було подати за порядком номерів статей КК України.

У авторів викликає сумнів можливість наявності незадоволення державною чи громадською діяльністю потерпілого при посяганні на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України) або мети ослаблення держави, передбаченої при вчиненні диверсії (ст. 113 КК України). Тому пропонуємо законодавцю переглянути зміст ч. 2 ст. 22 КК України. До цієї роботи слід залучити педагогів та психологів³.

Це слід віднести й до терористичного акту, який вчиняється з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи ор-

² Кримінальне право України: Загальна частина: підручник (М Бажанов, В Сташис, В Тацій (ред), 2-е вид. перероблено і доповнено, Юрінком Інтер 2005) 347.

³ О Бантишев, О Бантишева, Огляд статей Кримінального кодексу України, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, що не мають строків давності (Юрінком Інтер 2025) 47, 52.

ганами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою (ст. 258 КК України).

До поглядів винної особи слід додати погляди соціальні.

Особливо слід відзначити, що кримінальному покаранню може підлягати не лише особа, що вчинила закінчене кримінальне правопорушення, а й та, що готувалася до нього або здійснила замах на його вчинення. Частина 1 ст. 14 КК України визначила, що готуванням до кримінального правопорушення є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення. Особа, що готується до вчинення кримінального правопорушення, може не лише вчинити передбачені ч. 1 ст. 14 КК України діяння, а також вчинити діяння, спрямовані на можливість уникнути відповідальності (підготовка фальшивого алібі; підкуп або залякування свідків та ін.). Тому пропонуємо до ч. 1 ст. 14 додати таку фразу: “або вчинення діянь, спрямованих на можливість уникнути відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення”.

Стаття 16 “Кримінальна відповідальність за незакінчене кримінальне правопорушення” КК України встановила: кримінальна відповідальність за готування до кримінального правопорушення і замах на кримінальне правопорушення настає за статтею 14 або 15 і за тією статтею Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за закінчене кримінальне правопорушення.

Частини 2 і 3 ст. 68 “Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті” КК України в редакції законів № 270-VI від 15.04.2008, № 1492-VIII від 07.09.2016, № 2617-VIII від 22.11.2018 та № 2160-IX від 24.03.2022 встановили таке:

За вчинення готування до злочину строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу [частина друга].

За вчинення замаху на кримінальне правопорушення строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу [частина третя]⁴.

⁴ Кримінальний кодекс України (н 1).

Необхідно враховувати, особливо в умовах війни, що у разі припинення кримінального правопорушення співробітник правоохоронного органу, який коректніше іменувати правозастосовним, або звичайний громадянин, можуть ризикувати своїм майном, здоров'ям і навіть життям. Чому в такому разі знижувати покарання винної особи? В умовах війни, що розв'язала рф проти України багато закінчених кримінальних правопорушень можуть бути лише готуванням або замахом на інші більш тяжкі. Так, контрабанда зброї (ст. 201 КК України) може бути готуванням до ст. 112 “Посягання на життя державного чи громадського діяча”; ст. 113 “Диверсія”; ст. 258 “Терористичний акт” КК України. Це ж стосується й ст. 262 КК України “Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем”.

До речі, кримінальне правопорушення, відповідальність за яке передбачене ст. 262 КК України, законодавець України відніс до корупційних (див. примітку до ст. 45 КК України). На нашу думку, до корупційних правопорушень слід віднести й контрабанду, яка дає змогу винній особі отримувати неправомірну вигоду.

Крім того, у нас виникло питання, чому перелік корупційних кримінальних правопорушень міститься у примітці до ст. 45 “Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям” КК України? Цей перелік слід було б передбачити окремою статтею, додавши до нього ще низку кримінальних правопорушень, що уможливають винній особі отримувати неправомірну вигоду.

Наприклад, ст. 305 “Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів” КК України. До речі, розділ XIII КК України, до якого входить ст. 305 КК України, слід було б розділити на два, а саме “Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів” (статті 305–320 КК України) та “Інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення” (статті 321–327 КК України).

Завершуючи розгляд питання про систему і види покарань, варто наголосити, що, як зазначав академік В. Сташис, ст. 54 “Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу” КК України не передбачає права суду позбавляти засудженого наукового ступеня, почесних або вчених звань, державних нагород. Якщо суд дійде висновку, що вчинений особою злочин дискредитує наявні у неї відзнаки (наприклад, почесне звання), то він має право поінформувати про це той орган чи службову особу, які їх присвоїли (присудили), а вони своєю чергою мають право у встановленому законом порядку позбавити таку особу наукового чи почесного звання або нагороди»⁵.

⁵ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник (н 2) 358.

Вважаємо, що в умовах воєнного стану в КК України слід було б передбачити права суду позбавляти осіб, які вчинили тяжке або особливо тяжке кримінальне правопорушення, передбачене розділом I “Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України” або ХХ “Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку” Особливої частини КК України, наукового ступеня, почесних або вчених звань, державних нагород.

У 2005 р., коли готувався підручник “Кримінальне право України”, у роботі над яким брав участь академік В. Сташис, кримінальні правопорушення проти життя особи становили велику суспільну небезпеку, але були звичайним (якщо так можна назвати умисне вбивство) кримінальним правопорушенням. Порівняно з іншими видами кримінальних правопорушень вони траплялися відносно рідко. Але тепер, в умовах війни, розв’язаної РФ проти України, рашисти вчиняють умисні вбивства мирного населення України, що слід розглядати як воєнні кримінальні правопорушення, які не мають строків давності. Зміна суспільних умов і характеру злочинності зумовлює потребу в глибшому дослідженні об’єктивної сторони кримінальних правопорушень проти життя та здоров’я особи.

Статті 3 і 27 Конституції України⁶ визначають, що життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Обов’язок держави, обов’язок діючого кримінального закону – захищати життя людини.

Чинний кримінальний закон нормами, що містяться у розділі VIII Загальної частини “Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння”, установлює право особи на захист власних інтересів та інтересів інших осіб, суспільних інтересів, інтересів держави від злочинних посягань.

Крім того, слід мати на увазі, що на практиці може виникнути ситуація віктимності, в яку може ставити себе суб’єкт кримінального правопорушення, у випадку так званої винної віктимності⁷, що розглянемо докладніше далі.

КК України 2001 р. відносить кримінальні правопорушення проти життя до тяжких або особливо тяжких. Тяжким злочином ч. 5 ст. 12 КК України називає діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше 25 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше 10 років. Частина 6 цієї ж статті визначила, що особливо тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 25 тисяч

⁶ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.11.2025).

⁷ *Юридична енциклопедія. Т. 1: А–Г* (Ю Шемшученко (ред), Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана 1998) 472–473.

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад 10 років або довічного позбавлення волі.

Прояви віктимності або віктимної поведінки є суттєвою проблемою у нинішніх умовах війни, що нав'язала Україні РФ. До базових понять віктимології належать віктимність або віктимогенність – набуті людиною фізичні, психічні та соціальні риси й ознаки, які можуть зробити її схильною до перетворення на жертву різних обставин, груп осіб, організацій тощо, та віктимізація – процес набуття віктимності.

Російські окупанти, що вчиняють безліч кримінальних правопорушень на території України, намагаються виправдати свої злочини, стверджуючи, що їхні жертви з-поміж мирного населення нашої держави нібито самі провокують їх агресивною чи провокаційною поведінкою. Таким чином вони намагаються перекласти відповідальність за власні дії на невинних людей, що суперечить не лише нормам міжнародного права, а й елементарним принципам людяності.

На нашу думку, для дослідження проблеми схильності особистості до віктимної поведінки слід застосовувати комплексний підхід, за яким уявляється можливим дослідити як особливості прояву, так і чинники формування схильності особистості до віктимної поведінки⁸.

Не можна розглядати як віктимну поведінку будь-які дії проти окупантів. Такі дії є виконанням обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (див. ст. 43¹ КК України “Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України”). Ніякі дії наших військовослужбовців, партизан, представників цивільного населення проти окупантів не можуть слугувати виправданням злочинної діяльності окупантів (агресорів)⁹.

Саме тому вважаємо, що ч. 4 з вказаної вище ст. 43¹ КК України слід вилучити. Ця частина каже таке:

Не вважається виконанням обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України діяння (дія або бездіяльність), спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, яке явно не відповідає небезпечності агресії або обстановці відсічі та стримування, не було необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та створило загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу¹⁰.

Отже, як можна в умовах відсічі та стримування збройної агресії РФ або агресії іншої країни визначити їх відповідність небезпечності агресії.

⁸ О Бантишева, ‘Віктимність та соціально-психологічні чинники, які можуть формувати віктимну поведінку’ [2014] 10 *Інсайт: зб. наук. пр. студентів, аспірантів та молодих вчених* 15–20.

⁹ О Бантишев, О Бантишева, *Віктимна злочинність. Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи* (Юрінком Інтер 2025) 17.

¹⁰ Кримінальний кодекс України (н 1).

У будь-якому разі пропонуємо до переліку обставин, які пом'якшують покарання, додати віктимну поведінку потерпілого. Звернемось до аналізу кримінальних правопорушень проти життя особи.

Підтримуємо раніше висловлену пропозицію про поділ цього розділу на два: “Кримінальні правопорушення проти життя особи” (статті 115–120 і ч. 2 ст. 121 КК України) та “Кримінальні правопорушення проти здоров'я особи” (статті, починаючи з ч. 1 ст. 121 по ст. 144 КК України)¹¹.

Стаття 115 “Умисне вбивство” КК України. З об'єктивної сторони вбивство становить суспільно небезпечне протиправне діяння однієї особи проти іншої з метою позбавлення життя останньої. Переважна більшість вбивств вчиняється шляхом активних дій. Але вчинення вбивства можливе й шляхом бездіяльності, коли особа, наприклад, повинна та могла запобігти смерті іншої особи, але свідомо цього не зробила. Наприклад, особа не надає тяжко хворому, прикутому до ліжка родичу належної допомоги з метою заподіяти йому смерть. Якщо біологічна смерть не настає незалежно від волі вбивці, який діє з прямим умислом, має місце замах на вбивство.

Необхідною умовою визнання особи винною у вчиненні вбивства є встановлення причинового зв'язку між умисним діянням і настанням смерті потерпілого. Для визнання діяння умисним вбивством обов'язковою умовою є незаперечне встановлення неминучості смерті від дій винного. Відповідальність за умисне вбивство настає з 14 років.

Обґрунтованою кваліфікацією за ч. 1 ст. 115 КК України слід визначити умисне вбивство в разі віктимної поведінки потерпілого, коли відсутні необхідна оборона або стан фізіологічного афекту. Пропонуємо віктимну поведінку потерпілого передбачити як обставину, що пом'якшує покарання, у ст. 66 “Обставини, які пом'якшують покарання” КК України.

Частина 2 ст. 115 КК України передбачає відповідальність за наявності таких обставин, які обтяжують покарання:

- 1) двох або більше осіб;
- 2) малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 3) заручника або викраденої людини;
- 4) вчинене з особливою жорстокістю;
- 5) вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб;
- 6) з корисливих мотивів;
- 7) з хуліганських мотивів;
- 8) особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку;
- 9) з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення;

¹¹ Б Романюк, О Бантишев, *Кримінальна відповідальність за спричинення смерті людині: кваліфікація таких діянь та їх відмежування від суміжних злочинів* (Підручники і посібники 2017) 47.

- 10) поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством;
- 11) вчинене на замовлення;
- 12) вчинене за попередньою змовою групою осіб;
- 13) вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116–118 цього Кодексу;
- 14) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

До цих обставин пропонуємо додати умисне ритуальне вбивство; умисне вбивство з метою канібалізму, а у п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України, що передбачає умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, – додати нетерпимість соціальну.

Пункт 1 ч. 2 ст. 115 КК України передбачає відповідальність за умисне вбивство двох або більше осіб. Таке вбивство охоплюється єдиним умислом винної особи. Наявність розриву в часі при реалізації єдиного умислу на позбавлення життя двох або більше осіб для кваліфікації за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України значення не має¹².

При вчиненні умисного вбивства, передбаченого п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України, потерпілим може бути малолітня дитина або жінка, що завідомо для винної особи перебувала у стані вагітності. Тут слід було б вказати у тексті Закону, що про вік дитини суб'єкт кримінального правопорушення теж був обізнаний. Малолітня дитина – це така, що не досягла 14 років¹³.

Пункт 3 ч. 2 ст. 115 КК України передбачає відповідальність за умисне вбивство заручника або викраденої людини. Дії винної особи можуть кваліфікуватись за п. 3 ч. 2 ст. 115 КК України незалежно від того, чи була вона причетною до вчинення захоплення заручників (ст. 147 “Захоплення заручників” КК України).

Пункт 4 ч. 2 ст. 115 КК України передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю. Особлива жорстокість означає заподіяння потерпілому під час позбавлення його життя особливих фізичних або психічних страждань, чого бажала винна особа. Такі страждання можуть вчинятися не лише потерпілому, а й його рідним або близьким. Це може бути заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень; тортур; мордування; мучення, у тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, отрути тощо, що завдає потерпілому особливого болю. Психічні або моральні страждання можуть спричинятися шляхом зганьблення честі, приниження гідності, глумління тощо. Як особливу жорстокість слід оцінювати умисне

¹² Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України (п. 5) від 07.02.2003 № 2 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>> (дата звернення 27.11.2025).

¹³ Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини: постанова Пленуму Верховного Суду України (п. 17) від 27 ІІІ 1992 р. № 4 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-92#Text>> (дата звернення 27.11.2025); Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: постанова Пленуму Верховного Суду України (п. 10) від 30.05.2008 № 5 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text>> (дата звернення 27.11.2025).

вбивство, поєднане із глумлінням над трупом у присутності близьких потерпілому осіб.

Пункт 5 ч. 2 ст. 115 КК України передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб. До таких способів слід віднести підпал, вибух, затоплення тощо. При такому вбивстві небезпека для багатьох людей (два або більше), крім потерпілого від вбивства, має бути реальною. Саме до такого виду найчастіше вдаються військовослужбовці РФ на території України.

Умисне вбивство з корисливих мотивів, передбачене п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України, треба розуміти, що, крім життя людини, особа, що вчиняє це, також посягає на власність. Предмет цього кримінального правопорушення – будь-які матеріальні цінності. Як умисне з корисливих мотивів слід кваліфікувати умисне вбивство з метою подальшого використання органів чи тканин людини для трансплантації, незаконної торгівлі тощо. Це слід було б додатково вказати у ч. 2 ст. 115 КК України.

Умисне вбивство з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України) має місце в разі нехтування загальнолюдськими правилами співіснування; у разі явної неповаги до суспільства. Це може бути умисне вбивство без будь-якого приводу. Як таке слід розглядати умисне вбивство у разі наявності малозначного приводу (суперечка через місце у черзі або місце в кіно – чи театральній залі). Не можна розглядати як умисне вбивство з хуліганських мотивів убивство під час сварки чи бійки, яку створив сам потерпілий, створив віктимну ситуацію, а так само з ревнощів чи інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих стосунків, навіть у тому разі, якщо при цьому був порушений громадський порядок¹⁴.

Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового чи громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України). До близьких родичів і членів сім'ї згідно з п. 1 ч. 1 ст. 3 “Визначення основних термінів Кодексу” Кримінального процесуального кодексу України¹⁵ належать: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

При умисному вбивстві з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України) винна особа прагне приховати факт іншого кримінального правопорушення (по-

¹⁴ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи (н 12).

¹⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення 27.11.2025).

збавляє життя свідка або співробітника правоохоронного органу), прагне полегшити вчинення іншого кримінального правопорушення (вбивство охоронця якогось об'єкта або господаря квартири з метою її пограбування чи володільця транспортного засобу з метою незаконного заволодіння цим засобом тощо).

У разі умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України), додатковим об'єктом є статеві свобода та статеві недоторканість будь-якої особи. Таке умисне вбивство має місце тоді, коли це відбулося в процесі вчинення зазначених діянь чи одразу після них. Кваліфікація таких діянь у сукупності зі статтями розділу IV Особливої частини “Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи” КК України обов'язкова.

Умисне вбивство, вчинене на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України), – це умисне позбавлення життя іншої особи, вчинене за дорученням іншої особи. Таке замовлення не слід обов'язково пов'язувати з оплатою. У такому разі може мати місце погроза, шантаж, угода, наказ, розпорядження та інше.

Відповідальність за умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб, передбачене п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України. Таке умисне вбивство вчиняється двома або більше особами, які виконують ролі співучасників цього кримінального правопорушення.

Пункт 13 ч. 2 ст. 115 КК України передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116–118 КК України.

Закон передбачив відповідальність за повторне умисне вбивство. Поняття повторності дає частина перша ст. 32 “Повторність кримінальних правопорушень” КК України: повторністю кримінальних правопорушень визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу.

Умисне вбивство не може кваліфікуватися як повторне, коли судимість за раніше вчинене вбивство знята чи погашена, як передбачено законом; коли на момент вчинення нового минули строки давності, а у випадку, передбаченому ч. 4 ст. 49 “Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності” КК України, – особа була звільнена судом від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

У разі вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України) потерпілим (потерпілими) є особа (особи), що є представником (представниками) якої-небудь з вказаних груп. Ми вже вказували, що сюди слід було б додати нетерпимість соціальну.

Умисне вбивство при замаху на нього може мати віктимний характер для потерпілого, а при закінченому – для його близьких, що слід розглядати як пом'якшувальну обставину.

Стаття 116 “Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання” КК України передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, зумовленого жорстоким поведженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведження з боку потерпілого, карається обмеженням волі на строк до п’яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Стан сильного душевного хвилювання характеризується короткочасною емоцією, яка стає домінуючою, значно знижує здатність людини усвідомлювати свої дії і керувати ними; при цьому втрачаються функції самоконтролю й самооцінки, звужується волева сфера (тобто зменшення здатності людини свідомо контролювати свої емоції та поведінку). Отже, слід сказати, що умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, може бути викликане віктимною поведінкою потерпілої особи. Таке вбивство також може слугувати віктимним фактором для близьких потерпілого.

Стаття 117 “Умисне вбивство матір’ю своєї новонародженої дитини” КК України каже про те, що умисне вбивство матір’ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів, карається обмеженням волі на строк до 5 років або позбавленням волі на той самий строк. Спосіб вбивства, знаряддя та засоби на кваліфікацію не впливають. Для визнання наявності в жінки-матері (породіллі) специфічного стану обов’язкове призначення судово-психологічної експертизи. Таке вбивство може бути віктимним фактором для будь-кого з рідних породіллі або новонародженого.

Стаття 118 “Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення” КК України. Об’єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується активними діями особи, яка позбавляє життя суб’єкта, який вчиняє суспільно небезпечне посягання, відносно якого винна особа застосовує заходи необхідної оборони (ст. 36 “Необхідна оборона”) або діє у стані уявної оборони (ст. 37 “Уявна оборона”) чи діє відносно суб’єкта, що вчинив кримінальне правопорушення (ст. 38 “Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення”).

Стаття 119 “Вбивство через необережність” КК України. Об’єктивна сторона вбивства через необережність може характеризуватися дією або бездіяльністю, що викликає смерть потерпілого або потерпілих. Знаряддя, засоби, спосіб, у разі чого настала загибель особи (осіб), значення для кваліфікації не мають. При вчиненні цього кримінального правопорушення не може бути ні стадій злочинної діяльності, ні співучасників. Вбивство через необережність може бути віктимним фактором для близького (близьких) потерпілого (потерпілих).

Стаття 120 “Доведення до самогубства” КК України. Об’єктивна сторона кримінального правопорушення при доведенні до самогубства може

характеризуватися жорстоким поведінням з особою, шантажем, примусом до протиправних дій, обвинуваченням у вчиненні правопорушення, систематичним приниженням людської гідності тощо. Під жорстоким поведінням слід розуміти безжалісні, грубі діяння, які завдають потерпілому фізичних або психічних (моральних) страждань (мордування, систематичне заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв, позбавлення їжі, води, одягу, житла тощо). Мотив і мета вчинення кримінального правопорушення на кваліфікацію не впливають, але можуть свідчити про умисел винної особи. Дії винної особи можуть бути віктимним фактором для потерпілої особи.

Висновки. У своїй розробці автори звертаються до юридичного аналізу складів кримінальних правопорушень проти життя осіб, що містяться у розділі другому Особливої частини КК України.

Кримінальні правопорушення, що аналізуються у цій роботі, можуть вчинятися не лише шляхом порушення окремих норм кримінального законодавства, а й інших нормативних актів. Відомо, що без правильної кваліфікації діяння неможливо застосувати справедливую міру покарання.

У статті аналізується поняття віктимності (від лат. *Victima* – жертва) як підвищеної вірогідності ставати жертвою правопорушення, чим і характеризуються кримінальні порушення, що аналізуються. Звертається увага на те, що при вчиненні будь-якого кримінального правопорушення, що аналізується, може мати місце так звана винна віктимність, що виражається з погляду права та моралі в негативній поведінці потенційної жертви, що сприяє скоєнню кримінального правопорушення.

У сучасних умовах російської агресії проблема віктимності набуває особливої актуальності. Підвищена вразливість людини до злочинного посягання (віктимність) може зумовлювати як об'єктивні обставини (воєнні дії, відсутність належного правопорядку, психологічна травматизація населення), так і суб'єктивні чинники (ризикована поведінка, необережність).

Крім того, автори звертають увагу на окремі недоліки чинного кримінального законодавства України, окремих статей та норм КК України. Подальший розвиток сфери кримінального права, спрямований на захист життя особи, буде й далі вдосконалюватися. Автори сподіваються, що їх робота стане певним внеском у цю гуманну справу.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bantyshev O, Bantysheva O, *Viktyмна zlochynnist. Kryminalni pravoporushennia proty zhyttia ta zdorov'ia osoby* (Iurinkom Inter 2025) (in Ukrainian).
2. Bantyshev O, Bantysheva O, *Ohliad statei Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, yaki peredbachaiut vidpovidalnist za kryminalni pravoporushennia, shcho ne maiut strokiv давности* (Iurinkom Inter 2025) (in Ukrainian).

3. Romaniuk B, Bantyshev O, *Kryminalna vidpovidalnist za sprychynennia smerti liudyni: kvalifikatsiia takykh diian ta yikh vidmezhuvannia vid sumizhnykh zlochyniv* (Pidruchnyky i posibnyky 2017) (in Ukrainian).

Edited books

4. *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: Pidruchnyk* (M Bazhanov, V Stashis, V Tatsiy (red), 2-e vyd. pererobleno i dopovнено, Yurinkom Inter 2005) (in Ukrainian).

Journal articles

5. Bantysheva O, 'Viktymnist ta sotsialno-psykholohychni chynnyky, yaki mozhut formuvaty viktymnu povedinku' [2014] 10 *Insait: zb. nauk. pr. studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh* 15–20 (in Ukrainian).

Encyclopedias

6. *Yurydychna entsyklopediia. T. 1: A–H* (Iu Shemshuchenko (red), Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana 1998) (in Ukrainian).

Oleksandr Bantyshev
Oleksandra Bantysheva

CERTAIN ASPECTS OF THE SCHOLARLY LEGACY
OF ACADEMICIAN VOLODYMYR STASHIS
AND ISSUES OF THE APPLICATION OF CRIMINAL LAW OF UKRAINE
UNDER CONDITIONS OF RUSSIAN AGGRESSION

ABSTRACT. The article analyzes the types of punishments and criminal offenses against a person's life in wartime conditions. It examines the application of punishments under the provisions of the Criminal Code of Ukraine and the importance of proper qualification of acts. Special attention is given to the concepts of victimhood and "culpable victimhood" from legal and moral perspectives. The authors highlight shortcomings in the legislation and emphasize the need to improve mechanisms for protecting a person's life. The purpose of the study is to provide a comprehensive analysis of the system and types of punishments and criminal offenses against a person's life, as well as to identify possible ways to improve the provisions of the relevant articles of the Criminal Code of Ukraine. The position is advocated that a comprehensive analysis of the system and types of punishments and criminal offenses against a person's life should take into account the contemporary conditions of the military conflict. It is established that victimhood, meaning an increased susceptibility of a person to becoming a victim of a crime, has a significant impact on the qualification of criminal offenses, and the concept of "culpable victimhood" requires consideration from both legal and moral standpoints. It is argued that the current criminal legislation of Ukraine requires clarification regarding aggravating and mitigating circumstances, as well as the determination of additional grounds for the qualification of crimes, including intentional homicides with specific motives or methods of commission. It is asserted that contemporary crimes against life committed during the aggression of the Russian Federation should be regarded as war criminal offenses without limitation periods. The necessity of considering the victim's behavior as a mitigating circumstance is substantiated, as well as the improvement of norms regarding preparation for a crime and attempt, which enables effective protection of the life and health of citizens under complex socio-political conditions. It is established that the improvement of the Criminal Code of Ukraine should include the expansion of victimhood criteria, the precise definition of the objective and subjective elements of criminal offenses against life, and mechanisms for adequate punishment for actions that threaten national security. It is asserted that the application of a comprehensive approach combining legal, social, and psychological aspects will contribute to fair justice, increased effectiveness of human rights protection, and the adaptation of criminal law to modern challenges.

KEYWORDS: criminal offenses against life; system of punishments; Criminal Code of Ukraine; victimhood; culpable victimhood; qualification of crimes; criminal liability; attempt and preparation for a crime; improvement of criminal legislation; national security; protection of a person's life.